

Žymus XX a. antrosios pusės amerikiečių antropologas Edwardas Twitchellas Hallas gimė 1914 metais Misuryje. Antrojo pasaulinio karo metu tarnavo Jungtinių Valstijų daliniuose Europoje bei Filipinuose, tada ir susidomėjo skirtingų kultūrų nulemtu erdvės suvokimu, t. y. antropologijos šaka, pavadinta proksemija. E. T. Hallas ir buvo vienas iš jos pradininkų. Pagrindinė jo idėja ta, kad nors sensorinis visų žmonių aparatas vienodas, erdvės – tiek konkrečios, žmogų tiesiogiai supančios, asmeninės, tiek juoba platesnės, abstraktesnės – suvokimą dideliu mastu lemia kultūra. Beje, „asmeninė erdvė“ – viena iš pagarsėjusių būtent šio mokslininko įvestų sąvokų. E. T. Hallo veikalai: „Nebyli kalba“ (*The Silent Language*. – New York: Doubleday, 1959), „Slaptoji dimensija“ (*The Hidden Dimension*. – New York: Doubleday, 1966) ir „Anapus kultūros“ (*Beyond Culture*. – New York: Anchor Press, 1976).

Proksemija tarp kultūrų: vokiečiai, anglai ir prancūzai

Edward T. HALL

Vokiečių, anglų, amerikiečių, prancūzų kultūros didele dalimi persmelkia viena kitą, tačiau daugelyje taškų jos ir kertasi. Apsišvietę amerikiečiai ir europiečiai baudžiasi teisingai interpretuojantys vieni kitų elgesį, todėl išskylantys nesusipratimai yra juoba rimti. Kultūriniai skirtumai, į kuriuos neatsižvelgiama, paprastai tampa dingstimi kitą laikyti netikėliu, nepraustaburniu ar storžievium.

Vokiečiai

Kai tik žmonės iš skirtingų šalių dažniau susiduria, jie ima apibendrinti vieni kitų elgesį. Vokiečiai bei vokiečiai kalbantys šveicarai – ne išimtis. Dauguma šių dviejų šalių intelektualų bei profesionalų, su kuriais man teko kalbėtis, galų gale pradėdavo aptarinėti amerikiečių santykį su erdve ir laiku. Tiek vokiečiai, tiek vokiečiai šveicarai išsakė ne vieną taiklią pastabą dėl to, kaip kietai amerikiečiai suspaudžia laiką ir kaip laikosi dienotvarkės. Jie pastebėjo ir tai, kad amerikiečiai nepalieka nė valandėlės laisvo laiko patiems sau (tai pažymėjo ir Sebastianas de Grazia savo knygoje „Apie laiką, darbą ir tingulį“).

Kadangi nei vokiečių, nei šveicarų (skyrium, Šveicarijos vokiečių) tikrai negalima apkaltinti nerūpestingumu, man pasirodė įdomu plačiau paklausinti juos apie jų požiūrį į amerikiečių santykį su laiku. Jie teigė, jog europiečiai įtraukia į savo dienotvarkę mažiau įvykių nei amerikiečiai, ir paprastai pridurdavo, kad europiečiai jaučiasi ne taip „suspausti“ laiko kaip amerikiečiai. Žinoma,

europiečiai skiria kur kas daugiau laiko viskam, kas susiję su žmonių tarpusavio santykiais. Ne vienas iš mano apklaustųjų pastebėjo, kad Europoje svarbu žmonių tarpusavio santykiai, o Jungtinėse Valstijose – dienotvarkė. Keletas net žengė dar vieną loginį žingsnį ir susiejo elgesį laike su laikysena erdvėje, kuriai amerikiečiai esą neįtikėtinais neatidūs. Europietiškių standartų požiūriu, amerikiečiai erdvę tiesiog nedovanotinai eikvoja ir retai deramai pritaiko žmonių poreikiams. Atrodo taip, tarsi amerikiečiai manytų žmones išvis neturint jokių su erdve susijusių poreikių. Perdėdami dienotvarkės reikšmę amerikiečiai tad linkę nuvertinti asmeninius erdvės poreikius. Tačiau toli gražu ne visi europiečiai yra tokie įžvalgūs. Dauguma pasitenkina pasakę, kad Jungtinėse Valstijose jie nuolat jaučiasi spaudžiami laiko, ir dažnai dar pasiskundžia mūsų miestų vienodumu. Šiaip ar taip, iš tokių europiečių pastabų galima tikėtis, kad vokiečiams tikrai labiau nei amerikiečiams rūpės erdvės normų pažeidimai.

Vokiečiai ir įsibrovimas

Niekuomet nepamiršiu, kaip, būdamas paskutiniojo kurso studentas, pirmąsyk susidūriau su vokiečių prokseminėmis nuostatomis. Visas mano išsiauklėjimas, mano padėtis, pats mano ego buvo užsipulti ir akimirksniu sutriuškinti vokiečio, kurio sampratos apie „įsibrovimą“ nesušvelnino nei trisdešimt metų gyvenimo Amerikoje, nei puikiai išmokta anglų kalba. Norint suvokti įvairias su tuo susijusias aplinkybes, reikia aptarti dvi kertines amerikiečių nuostatas, kurios šioje šalyje yra

savaime suprantamos ir kurias amerikiečiai tad yra linkę laikyti visuotinėmis.

Pirma, Jungtinėse Valstijose esama visuotinai paimama nematomų ribų aplink bet kuriuos du ar tris besišnekučiuojančius žmones, atskiriančių juos nuo aplinkinių. Tokią grupę izoliuoja bei gynybine privatumo siena apsupa vien tik atstumas. Paprastai čia kalbama tyliai, vengiant pažeisti kitų privatumą, o jei balsai vis dėlto girdimi, žmonės elgiasi taip, tarsi jų negirdėtų. Taigi privatumas garantuojamas ir tuomet, kai jo iš tikrųjų nėra. Antroji nuostata kiek subtilesnė ir liečia tikslią ribą, kurią peržengęs asmuo suvokiamas iš tikrųjų įjėjęs į patalpą. Kalbėtis pro uždarytas duris, stovint lauke, daugumai amerikiečių nereiškia būti namo ar kambario viduje jokia šio žodžio prasme. Jei kas, pravėręs duris, stovi ant slenksčio ir kalbasi su kuo nors viduje, asmeniškai jis tebesuvokiamas ir tebejaučiamas kaip esąs lauke. Jei kas įstaigoje tiesiog įkiša galvą į kabinetą, jis dar tebėra lauke. Paprasčiausiai laikytis durų staktos, nors visu kūnu jau esi kambaryje, reiškia, kad viena koja tu dar tebeeini pro šalį, taip sakant, dar neįžengei į kito teritoriją. Nė viena iš šių erdvės nuostatų negalioja Šiaurės Vokietijoje. Kiekvienu iš šių atvejų, kai amerikietis dar laikys save esant lauke, jis jau bus įžengęs į vokiečio teritoriją ir, vadinasi, jau bus užmezgęs su juo santykį. Konfliktą tarp šių dviejų nuostatų į mano dėmesio centrą iškėlė toks nutikimas.

Buvo šilta pavasario diena, viena iš tų, kokios būna tik gryname Kolorado aukštumų ore, diena, kai džiaugiesi, kad gyveni. Stovėjau ant naujai įrengtos sodybos laiptelių ir kalbėjausi su jauna moterimi, gyvenusia viršuje. Pirmasis aukštas buvo paverstas dailininko studija ir, be to, taip, kad vienu ir tuo pačiu įėjimu naudojosi abiejų butų gyventojai. Viršutinio buto gyventojai, įžengę pro nedideles duris, iki laiptų į antrą aukštą turėjo praeiti palei vieną studijos sieną. Kitaip sakant, jie turėjo „patogumą“ kirsti dailininko teritoriją. Stovėdamas ant laiptelių ir šnekėdamasis pažvelgiau į kairę ir studijoje, už kokių penkiasdešimties ar šešiasdešimties pėdų, pastebėjau dailininką iš Prūsijos, irgi besišnekučiuojantį su dviem savo draugais. Jis buvo pasisukęs taip, kad žvilgtelėjęs į šalį galėjo mane matyti. Aš pastebėjau jį, bet nenorėdamas pasirodyti įžūlus arba nutraukti jo pokalbio su draugais, nesąmoningai pritaikiau amerikietišką taisyklę ir nusprendžiau, kad abu šie dalykai – mano tylus pokalbis ir jo šnekučiavimas – vienas kito visiškai neliečia. Netrukus patyriau, kad tai buvo klaida, nes greičiau nei apie tai galima papasakoti dailininkas paliko savo draugus, perėjo mus skyrusią erdvę, nustūmė mano pašnekovę į šalį ir degančiomis akimis pradėjo ant manęs šaukti. Kokią aš turįs teisę įžengti į jo studiją su juo net nepasisveikinęs? Kas man davęs tokį leidimą?

Aš pasijutau taip užgautas ir pažemintas, kad net po kone trisdešimties metų tebejaučiu pyktį. Vėlesni tyrinėjimai man padėjo geriau suprasti vokiečių nuostatas, ir suvokiau, kad, vokiečio akimis, aš tikrai buvau nedovanotina nemandagus. Aš jau buvau „viduje“ ir dargi įsibroviau taip, kad galėjau *matyti*, kas ten vyksta. Vokiečiui nėra tokio dalyko kaip būti patalpoje neperžengus įsibrovimo ribos, juoba *žiūrint* į kitą, nesvarbu, iš kaip toli.

Neseniai tyrinėdamas, ką žmonės pastebi būdami intymioje, asmeniškoje aplinkoje ir visuomenėje, viešumoje, turėjau progą nepriklausomai įsitikinti vokiečių vizualinio įsibrovimo jausmu. Savo tyrinėjimų sumetimais paprasčiau nufotografuoti kokią porelę atskirai vienomis ir kitomis minėtomis aplinkybėmis. Vienas iš mano pagalbininkų, vėlgi vokiečių, savo tiriamuosius viešai fotografavo tik geroku kampu, nes, kaip jis sakė, „nevalia atvirai žiūrėti į kitą žmogų – *tai įsibrovimas*“. Tai, ko gero, paaiškina ir tą nerašytą paprotį, kuriuo remiasi vokiečių įstatymai, draudžiantys viešai fotografuoti nepažįstamus asmenis be jų sutikimo.

„Privati sfera“

Vokiečių nuosavą erdvę jaučia kaip savo ego tąsą. Šį jausmą galima suvokti per terminą *Lebensraum* [pažodžiui ‘gyvenimo, ar gyvybinė, erdvė’], kuris apima tiek daug, kad jo net neįmanoma išversti. Hitleris jį vartojo kaip veiksmingą psichologinį svertą vokiečius pakelti užkariavimams.

Priešingai nei arabo, kaip pamatysime vėliau, vokiečio ego yra nepaprastai atidengtas, tad gindamas savo „privatą sferą“ vokiečių gali nueiti labai toli. Tai buvo pastebėta ir Antrojo pasaulinio karo metu, kai amerikiečių kareiviams teko stebėti vokiečių belaisvius kuo įvairiausiomis aplinkybėmis. Vienu atveju vidurio vakarų fronte keturi vokiečių karo belaisviai buvo apgyvendinti kartu viename mažame barake. Ir vos tik pasitaikė galimybė gauti medžiagų, kiekvienas iš jų atsitvėrė, kad įgytų *nuosavą erdvę*. Ne tokiomis palankiomis aplinkybėmis pačioje Vokietijoje, Vermachtui jau žlungant, kai belaisvių daugėjo greičiau nei buvo įmanoma juos apgyvendinti, jie buvo priversti įsikurti už neprisidengiančių vielos tvorų. Čia kiekvienas kareivis, kuris tik įsigudrindavo gauti medžiagų, ėmėsi statyti nuosavą būstelį, kartais ne didesnę už lapės urvą. Amerikiečiai stebėjosi, kodėl vokiečiai nesujungia savo pastangų bei skurdžių statybinių išteklių ir neįsirengia sau didesnės, tinkamesnės erdvės, juoba turint galvoje labai šaltas pavasario naktis. Nuo to karto man dažnai tekdavo pastebėti šito poreikio – pridengti ego – architektūrinės apraiškas. Vokiečių namai su balkonais įrengti taip, kad privatumas tiesiog krenta į akis. Kiekvienas paprastai aptvertas ištisa siena, bet net ir tada, kai neaptvertas, jis yra šveičia.

Ypač vokiečiui kelia nerimą amerikiečio požiūris, jog erdve reikia dalintis. Negaliu šio atvejo dokumentuoti, bet vienas liudininkas iš Antrojo pasaulinio karo metu okupuoto ir sugriauto Berlyno pranešė apie košmarišką situaciją, kokią neretai gali sukelti žioplos tarpkultūrinių santykių klaidos. Tuo metu Berlyne itin trūko gyvenamojo ploto. Siekdama palengvinti padėtį, Amerikos zonos okupacinė vadovybė įsakė berlyniečiams, kurie tebeturėjo sveikas virtuves ir vonių kambarius, dalintis jais su savo kaimynais. Įsakymą galų gale teko atšaukti, nes vokiečiai, įtampai peržengus pakeliamas ribas, dėl šių pasidalintų patogumų pradėjo vienas kitą žudyti.

Vokietijoje tiek privačiuose, tiek visuomeniniuose pastatuose dažnai įrengtos garsui nepralaidžios dvigubos durys. Apskritai vokiečiai į duris žiūri labai rimtai. Atvykęs į Ameriką vokiečiai iškart patiria, kad mūsų durys labai plonos ir lengvos. Visiškai skiriasi šių šalių gyventojų požiūris į uždarus bei atviras duris. Įstaigose amerikiečiai duris laiko atviras, vokiečiai – uždarus. Vokietijoje uždarus durys visai nereiškia, kad už jų esantis žmogus nori būti vienas ir netrukdomas ar kad jis daro kažką tokio, ką slepia nuo aplinkinių akių. Paprasčiausiai vokiečiai mano, jog atviro durys – tai nerūpestingumas bei netvarka. Uždarus durys išsaugo kambarį kaip visumą ir įkūnija gynybines ribas tarp žmonių. Kitaip jie būtų priversti nuolat bendrauti. Vienas iš mano kalbintų vokiečių paaiškino: „Jei mūsų šeimoje nebūtų buvę durų, mes būtume priversti gyventi visiškai kitaip. Be durų mes būtume kur kas dažniau riejęsi... Kai nebegali kalbėtis, tiesiog pasitrauki už durų... Jei nebūtų buvę durų, aš visuomet būčiau buvęs pasiekiamas savo mama!”.

Pavykus vokiečių išjudinti pasisakyti apie amerikietišką uždarus erdvės sampratą, galima tikėtis, kad jis prabilis apie triukšmą, sklindantį kiaurai pro sienas ir duris. Daugeliui vokiečių mūsų durys atspindi amerikiečio gyvenimo būdą. Jos plonos ir pigios, jos retai kada gerai sueina, joms labai trūksta substancialumo, kuriuo pasižymi vokiškosios durys. Užsidaro jos tyliai ir atrodo labai tvirtos. Užrakto beveik negirdėti, jis vos brakšteli, tarsi jo visai nebūtų.

Amerikos biznio atvirų durų politika ir uždarytų durų nuostatos vokiečių verslo kultūroje sukelia nemažų sunkumų atstovaujantiems bei pagalbinėms Amerikos firmoms Vokietijoje. Dalykas, regis, labai paprastas, bet nesugebėjimas jo pagauti tarp amerikiečių ir vokiečių vadovų abiejose Atlanto pusėse kelia trintį bei nesusipratimus. Vienos firmos, turėjusios verslo reikalų visame pasaulyje, kartą buvau pakviestas patarėju. Vienas iš pirmųjų klausimų buvo: „Kaip priversti vokiečius laikyti duris atviras?” Mat atviro durys šioje kompanijoje vokiečius vertė pačius jaustis atvirus, ir veikla tapdavo neleistinai relaksuota bei nedalykiška. Kita vertus, uždarus durys amerikiečius vertė jaustis taip, tarsi čia vyktų

kažkokia konspiracija, o jie paprasčiausiai paliekami nuošaly. Esmė ta, kad tiek atviro, tiek uždaro durys abiejose šalyse reiškia ką kita.

Tvarka erdvėje

Vokiečių kultūros tvarka bei hierarchiškumas reiškiasi ir organizuojant erdvę. Vokiečiai nori nuolat žinoti, kur jie yra, ir labai nemėgsta žmonių, kurie pažeidžia eilę arba „išsimuša iš ritmo”, arba kurie nepaiso tokių užrašų kaip „leiti draudžiama”, „Tik personalui” ir panašiai. Kai kas vokiečių požiūryje į mus kyla būtent iš mūsų familiaraus požiūrio į ribas bei valdžią apskritai.

Šiaip ar taip, nerimas, kurį vokiečiams sukelia tvarką nuolat pažeidžiantys amerikiečiai, nėra iš tolo nepalyginamas su tuo, kokį jiems kelia lenkai, išvis nematantys nieko bloga šiokioje tokioje netvarkoje. Jiems eilė ir subordinacija atrodo kaip lazdos muštras bei aklas keliaklupsčiavimas prieš valdžią. Kartą mačiau lenką, kavinėje įlindusį be eilės vien tam, „kad išjudintų tuos avinus”.

Kaip jau buvau užsiminęs, vokiečiai įsibrovimo klausimu yra labai techniški. Kai kartą savo studentų paprasčiau apibrėžti atstumą, kuriuo prisiartinęs trečiasis jau būtų įsibrovęs į dviejų žmonių pokalbį, amerikiečiai nieko neatsakė. Kiekvienas žinojo, kad jis pajustų įsibrovimą, jei tas nutiktų, bet negalėjo įsibrovimo kaip nors apibrėžti arba paaiškinti, kaip būtent jį pajustų. Tuo tarpu vokiečiai ir Vokietijoje dirbantis italas, abu priklausą mano klasei, atsakė nedvejodami. Abu pasakė, kad trečiasis įsibraus į dviejų žmonių erdvę prisiartinęs per septynias pėdas [per du metrus]!

Daugeliui amerikiečių atrodo, kad vokiečiai elgiasi pernelyg griežtai, nenuolaidžiai bei oficialiai. Iš dalies tokį įspūdį sukelia skirtingas santykis su kėde. Amerikiečiai, regis, nekreipia dėmesio, jei kas patraukia kėdę, kad atstumas geriau atitiktų situaciją, o tie, kas atkreipia į tai dėmesį, nieko nesako, nes aptarinėti kito elgesį būtų nemandagu. O Vokietijoje pakeisti kėdės padėtį reiškia pažeisti papročius. Papildoma atgrasa tiems, kurie to nežino, yra vokiškų baldų masyvumas. Netgi didysis architektas Mies van der Rohe, dažnai maištaujęs prieš vokiškąją tradiciją statyboje, savo pagarsėjusius krėslus darė tokius sunkius, kad net ir tikram galiūnui būtų gana keblu juos patraukti. Vokiečiui lengvi baldai yra anatema, ir ne tik dėl to, kad atrodo per skysti, o kaip tik dėl to, kad žmonės juos judina ir taip griaua daiktų tvarką, kartu vis įsibraudami į „privacią sferą”. Kartą man pranešė apie vieną atvejį: vokiečiai laikraščio redaktorius, persikėlęs į Jungtines Valstijas, lankytojams skirtą kėdę pastatė „tinkamu atstumu” ir priveržė prie grindų varžtais, nes negalėjo pakęsti amerikiečių įpročio pagal situaciją nuolat stumdyti kėdę.

Anglai

Jau esu sakęs, kad amerikiečiai ir angliai – tai dvi didelės tautos, kurias skiria viena kalba. Tačiau skirtumai, dėl kurių apkaltinau kalbą, priklauso ne patiems žodžiams, o veikiau kito lygmens pranešimams, pradėdant angliška intonacija (kuri daugeliui amerikiečių atrodo apsimestinė) ir baigiant tuo, kaip ego elgiasi su laiku, erdve bei daiktais. Turbūt nėra kitų dviejų kultūrų, kuriose prokseminių detalių skirtumai būtų taip pabrėžti, kaip išsilavinusių (gimnazijos lygio) anglių ir vidurinėsios klasės amerikiečių. Viena iš pagrindinių šio plataus nesutikimo priežasčių yra ta, kad Jungtinėse Valstijose žmonės bei užsiėmimus klasifikuoja pati erdvė, o Anglijoje tik socialinė sistema nustato, kas tu esi. Jungtinėse Valstijose reikšminga jūsų padėties užuomina yra jūsų adresas (ne tik namų, bet ir darbovietės). Džonsas iš Bruklino ar Majamio – ne tas pat, kas Džonsas iš Niuporto ar Palmbyčo. Grinvičo bei Keipkodo pasauliai nesusieina su Niuarke ar Majamio. Įstaigos Medisono ar Parko aveniu atrodo svaresnės nei Septintojoje ar Aštuntojoje aveniu. Kampinis kabinetas turi didesnį prestižą nei esantis šalia lifto ar ilgo koridoriaus gale. O anglas gimsta ir užauga socialinėje sistemoje. Jis išlieka lordas – nesvarbu, kur jį užtiksi, kad ir už prekystalio žuvies kioskelyje. Be klasinių skirtumų, skiriamės mes su anglais ir tuo, kaip padaliname erdvę.

Vidurinėsios klasės amerikietis, augantis Jungtinėse Valstijose, jaučia turįs teisę į atskirą kambarį ar bent dalį kambario. Amerikiečiai, paprašyti apibūdinti idealų kambarį arba kabinetą, vienareikšmiškai įsivaizduoja jame save vieną. O paprašyti apibūdinti savo dabartinį kambarį ar kabinetą, jie pasakoja tik apie savąją bendros patalpos dalį ir per vidurį nubrėžia aiškia ribą. Tiek vyrai, tiek moterys virtuvę bei pagrindinį miegamąjį apibūdina kaip priklausantį motinai arba žmonai, o tėvo valdomis laiko kabinetą ar darbo kambarį, jei toks yra, o jei ne, tai „dirbtuvę“, „rūsį“ ar kitąsyk vos darbatalį garaže. Amerikietės moterys, norėdamos pabūti vienos, gali eiti į miegamąjį ir užsidaryti duris. Uždaros durys yra ženklas, reiškiantis „netrukdyti!“ arba „esu pikta!“. Tiek namie, tiek darbe amerikietis prieinamas tada, kai atviros jo durys. Iš jo tikimasi ne užsidarymo, bet nuolatinio pasirengimo atsiliepti į kitų reikalus. Durys uždaromos per konferencijas, asmeniškus ar biznio pokalbius, taip pat dirbant susikaupimo reikalaujantį darbą, mokantis, ilsintis, miegant, persirenginėjant bei mylintis.

Vidurinėsios bei aukštesnėsios klasės anglas auga viename kambaryje su savo broliais ir seserimis. Tik vyriausiasis gauna atskirą kambarį, kurį užleidžia išvykdamas į pensoną, gal devynerių ar dešimties metų. Perėjimas į nuosavą kambarį, anksti įpratus gyventi kartu su kitais, nors atrodo nenuoseklus, padaro reikš-

mingą poveikį anglo santykiui su nuosava erdve. Jis gali niekuomet neturėti nuolatinio „nuosavo kambario“ ir retai tokio tikisi ar mano turįs į jį teisę. Netgi Parlamento nariai neturi savo kabinetų ir dažnai tvarko reikalus terasoje priešais Temzę. Todėl anglus glumina amerikiečių poreikis turėti saugią vietą darbui, kabinetą. Anglijoje dirbantys amerikiečiai gi, negavę prideramos, jų požiūriu, uždaros darbo patalpos, susierzina. Ego pridengiančių sienų poreikis amerikietį stato kažkur tarp vokiečio ir anglo.

Skirtingos anglių ir amerikiečių nuostatos siūlo kai kurių reikšmingų užuominų, ypač jei laikomės prielaidos, kad žmogus, kaip ir kiti gyvūnai, turi įgimtą poreikį retkarčiais užsidaryti nuo kitų. Vienas anglas studentas iš mano seminarų gali būti pavyzdžiu, kas nutinka, kertantis nuostatoms. Jo santykiai su amerikiečiais akivaizdžiai buvo įtempti. Regis, niekas nesiklojo, o iš jo pastabų buvo aišku, kad mes nemokame deramai elgtis. Jo nusiskundimų analizė parodė, jog pagrindinis susierzino šaltinis buvo tariamas amerikiečių nejautrumas tam, kad jis kartais paprasčiausiai nenori dalintis savo mintimis. Jo žodžiai: „Aš vaikštinėjau pirmyn atgal po kambarį, ir atrodo, kad vos tik noriu pabūti vienas, mano kambariokas iškart mane ima kalbinti. Netrukus jis jau klausia: Kas yra, tu kažko pyksti? Ir kaip tik tada aš jau iš tikrųjų supykstu ir ką nors atrėžiu“.

Nors prireikė šiek tiek laiko, bet galiausiai mums pavyko nustatyti pagrindinius šiuo atveju susikirtusius amerikiečių ir britų nuostatų skirtumus. Norėdamas pabūti vienas, amerikietis eina į kambarį ir užsidaro duris – uždarumą jam suteikia architektūros elementai. Amerikiečiui atsisakyti kalbėtis su kitu, esančiu tame pačiame kambaryje, atsakyti jam tylą reiškia kraštutinę atmetimo formą ir yra neabejotinas didelio nepasitenkinimo ženklas. O anglas, nuo vaikystės neturėjęs nuosavo kambario, atsiribojimui nuo aplinkinių niekuomet nesinaudoja erdve. Jis turi išsiugdęs tam tikrus vidinius barjerus, kuriuos iškelia ir tikisi, kad aplinkiniai juos atpažins ir pripažins. Taigi kuo labiau anglas, būdamas su amerikiečiu, užsidaro savyje, tuo labiau amerikietis linkęs brautis, siekdamas įsitikinti, ar viskas gerai. Įtampa trunka tol, kol abu pradeda pakankamai gerai vienas kitą pažinti. Esmė ta, kad abiejų erdviniai bei architektūriniai poreikiai anaipatol nėra tokie patys.

Naudojimasis telefonu

Anglių vidiniai privatumo mechanizmai ir amerikiečių privatumo priedanga lemia labai skirtingus papročius, susijusius su telefonu. Nuo telefono neapsiginsi nei siena, nei durimis. Kadangi iš skambučio nepasakysi, nei kas skambina, nei kaip svarbus yra jo reikalas, tai žmonės jaučiasi priversti atsiliepti. Kaip galima numanyti, angliai, kai nori pabūti vieni su savo mintimis,

telefoną suvokia kaip įsibrovimą žmogaus, kuris nieko geresnio jau nebesugalvojo. Kadangi niekuomet nežino, ar labai užsiėmęs yra anas kitame laido gale, tai anglas prieš skambindamas gerai pasvarsto. Verčiau jau pasiųsti laišką. Skambinti – tai „bruktis“ ir būti nemandagiam. Telefonas skirtas neatidėliotiniams reikalams ir nenumatytiems atsitikimams.

Aš pats kelerius metus naudojausi šia sistema gyvendamas Santafė, Niumechike, kai buvau ištiktas depresijos. Be telefono aš apsieidavau visų pirma todėl, kad už jį reikia mokėti, bet kartu ir džiaugiausi mažos savo kalnų slėptuvės ramybe ir nenorėjau būti trikdomas. Kitiems ši mano idiosinkrazija sukėlė šoką. Žmonės tikrai nežinojo, ką su manimi daryti. Jie tiesiog nustėrdavo, kai į klausimą „Kaip man su Jumis susisiekti?“ aš atsakydavau: „Pasiųskite man atviruką. Aš kasdien lankausi pašte“.

Aprūpinę daugumą savo vidurinėsios klasės piliečių atskirais kambariais ir netgi galimybe pabėgti į užmiestį, mes įsiskverbėme į pačią asmeniškiausią jų erdvę pačiu viešiausiu įtaisu – telefonu. Dabar mus gali pasiekti bet kas ir bet kada. Iš tikrųjų mes tapome tokie prieinami, kad dabar reikia sugalvoti, kur įtaisyti mūsų sugalvotus įtaisus taip, kad žmonės paprasčiausiai galėtų dirbti! Tačiau ginantis nuo skambučių reikia parodyti didžiausią sumanumą bei taktą, kad kiti nebūtų įžeisti. Juolab mūsų technologijos neatsižvelgia į žmogaus poreikį pabūti kartu su šeima ar tiesiog vienam su savo mintimis. Problemą sukelia tai, kad iš telefono skambučio neįmanoma pasakyti, kas skambina ir koks neatidėliotinas yra jo reikalas. Kai kas atsisako paskelbti savo numerį informaciniuose sąrašuose, bet tai, savo ruožtu, sukelia sunkumų iš toliau atvykusiems ir norintiems paskambinti draugams. Valdžios vyrų sprendimas – atskiri telefonai svarbiems asmenims (paprasčiai raudoni). Raudonoji linija eina kiaurai pro visas sekretores, „kavos pertraukėles“, pro signalą „užimta“ ir jungia tiesiai su Baltaisiais rūmais, Valstybės departamentu bei Pentagonu.

Kaimynai

Anglijoje gyvenantys amerikiečiai savo reakcijomis į anglos yra gana nepaslankūs. Dauguma jų įsižeidžia ir sutrinka, nes užaugo amerikietišku santykiu su kaimynais erdvėje ir anglos interpretuoja neteisingai. Anglijoje kaimynystė nereiškia nieko. Tai, kad gyvenate gretimame bute su kita šeima, nereiškia, kad galite juos aplankyti, iš jų skolintis, bendrauti su jais, ar kad jūsų vaikai gali kartu žaisti. Sunku tiksliai pasakyti, kiek amerikiečių sugeba prisitaikyti prie angliškojo gyvenimo būdo. Anglų nuostata amerikiečių atžvilgiu iš esmės yra nuspalvinta pastarųjų kolonijinio statuso. Ši nuostata yra kur kas sąmoningesnė ir todėl lengviau išsakoma nei

paties anglo nerašyta teisė ginti nuo pasaulio savo privatumą. Kiek tik siekia mano žinios, tie, kas bandė kreiptis į anglos vien kaimynystės pagrindu, vargu bau susilaukė sėkmės. Taip, anglas gali susipažinti ir netgi pamėgti savo kaimynus, bet tik ne todėl, kad jie gyvena šalia. Nes anglų bendravimo nuostatas grindžia ne erdvė, o socialinis statusas.

Kieno yra miegamasis

Aukštesniojo vidurinėsios klasės sluoksnio anglų namuose ne moteriai, o būtent vyrui priklauso miegamasis, visų pirma kaip slėptuvė nuo vaikų, dar neįsivaivinsusių angliškojo privatumo taisyklių. Vyrui, ne moteriai, priklauso ir persirengimo kambarys. Vyrui priklauso ir kabinetas, suteikiantis visišką privatumą. Anglas vyras yra labai išrankus savo apdarams ir pasirengęs skirti nemažai laiko bei dėmesio jiems įsigyti. Priešingai, anglų moteris į rūbų pirkimą žiūri panašiai kaip amerikietis vyras.

Pakeltas ir prislopintas balsas

Derama erdvė tarp žmonių nustatoma įvairiais būdais. Vienas iš jų, irgi kintantis iš kultūros į kultūrą, – balso garsumas. Tiek Anglijoje, tiek apskritai Europoje amerikiečius nuolat kaltina garsiai kalbant, o tai iš tikrųjų priklauso nuo dviejų balso valdymo formų: a) būtent garsumo ir b) įsakties moduliacijos. Amerikiečiai pakelia balsą priklausomai nuo atstumo ir daro tai pakopomis (šnabždesys, normalus balsas, šauksmas ir t. t.). Neretai draugingam amerikiečiui nerūpi, kad jį ir taip visi puikiai girdi. Iš tikrųjų taip jis išreiškia savo atvirumą, parodo, kad neturi ką slėpti. O anglui tai rūpi, dar ir kaip, nes norėdamas išvengti asmeniškumų bei neįsibrauti jis išsiugdė sugebėjimą reguliuoti savo balsą pagal asmenį, su kuriuo kalba, atidžiai priderindamas jį taip, kad vos įveiktų aplinkos triukšmus bei atstumą. Anglui kalbėti pernelyg garsiai reiškia įsibrovimą, blogas manieras ir yra žemo socialinio elgesio ženklas. Beje, dėl savo balso moduliavimo anglas amerikiečių aplinkoje gali sukelti įtarimų konspiracija, o tai, savo ruožtu, gali tapti priežastimi jį paženklinti kaip tvarkos drumstėją.

Akių išraiškos

Kai kurių įdomių skirtumų tarp kultūrų atskleidė akių išraiškos tyrimas. Anglas mūsų šalyje susiduria su keblumais ne tik tada, kai nori pabūti vienas ir užsidaręs, bet ir tada, kai nori bendrauti. Jis niekada nėra tikras, ar amerikietis jo klausosi. Mes, savo ruožtu, irgi nesame tikri, ar anglas mus suprato. Daugelis šių bendravimo dviprasmybių kyla dėl skirtingai suprantamos akių išraiškos. Anglas yra išmokytas griežtai sutelkti dėmesį ir atidžiai klausyti, jei nenori pasirodyti nemandagus ir nėra

garsą izoliuojančių sienų. Jis nekinkuoja galva ir neburbą, kad parodytų, jog supranta jus. Kad girdi jus, jis parodo, mirktelėdamas akimis. Kita vertus, amerikiečiai išmokyti nedėbso. Mes žiūrime kitam žmogui tiesiai į akis ir nenusukam žvilgsnio tik tuomet, kai norime įsitikinti, kad jį nugalėsime.

Amerikiečio žvilgsnis, nukreiptas į pašnekovą, dažnai šokinėja nuo vienos akies prie kitos ir netgi ilgam išvis palieka jo veidą. Deramas anglo elgesys klausant reikalauja per atitinkamą priimtą atstumą nejudamai jremtų akių: turi atrodyti, kad jis žiūri tiesiai į jus, kad ir į kurią vieną akį žiūrėtų. Norėdamas atlikti šį fokusą, anglas turi būti už kokių aštuonių ar daugiau pėdų. Kai žvilgsnis nebeapima 12° pločio dėmės, tai jis jau per arti. Arčiau nei aštuonių pėdų atstumu žmogus neišvengiamai žiūri tik arba į vieną, arba į kitą akį.

Prancūzai

Prancūzai, gyvenantys piečiau bei ryčiau Paryžiaus, šiaip jau priklauso Viduržemio jūros kultūrų paribiui. Šios grupės nariai tarpusavy yra artimesni nei šiaurės europiečiai, anglai bei amerikiečiai. Viduržemio kultūros santykis su erdve matyti iš sausakimšų traukinių, autobusų, automobilių, pakelės kavinių bei gyventojų butų. Išimtis, žinoma, yra turtingųjų pilys bei vilos. Sausakimšas gyvenimas savaime reiškia neišvengiamą juslinį bendravimą. Prancūziškąjį jusliškumą atskleidžia ne tik tai, kaip prancūzai valgo, svečiuojasi, šnekasi, rašo, grūdasi kavinėse, bet netgi tai, kaip jie sudarinėja žemėlapius. Jų žemėlapiai yra nepaprastai gerai apgalvoti ir taip sudaryti, kad keliautojas gali rasti juose pačios smulkiausios informacijos. Jau vien iš šių žemėlapių galima pasakyti, kad prancūzai panaudoja visus savo pojūčius. Žemėlapis ne tik paaiškina jums, kaip susigaudyti vietoje, bet ir pataria, kur galima pasidžiaugti atsiveriančiu vaizdu, kuris kelias veda per įspūdingą kraštovaizdį, taip pat kur galima pailsėti, atsigavinti, pasivaikščioti ir netgi skaniai pavalgyti. Žemėlapis informuoja keliautoją, kokius pojūčius ir kokiuose kelionės taškuose jis gali tikėtis pasmaginti.

Namai ir šeima

Viena iš galimų priežasčių, kodėl prancūzai taip mėgsta būti lauke, yra būtent sausakimši namai, kuriuose dauguma jų gyvena. Prancūzai svečiuojasi restoranuose bei kavinėse. Namai skirti šeimai, o poilsis ir bendravimas vyksta lauke. Visi namai, kuriuose tik man teko lankytis, ir apskritai viskas, ką man pavyko sužinoti apie prancūzų namus, liudija, kad jie dažnai iš tikrųjų yra gerokai perpildyti. Darbininkų klasės bei smulkiųjų buržua namai gi itin perpildyti, o tai reiškia, kad prancūzai išties yra priversti daug bendrauti jusliškai. Jų įstai-

gos, namai, miesteliai ir miestai, ir netgi kaimas suplanuoti taip, kad palaikytų bendravimą.

Tarpasmeniniuose susitikimuose bendravimas ypač intensyvus. Kalbėdamas su jumis prancūzas iš tikrųjų į jus žiūri taip, kad dėl to negali kilti jokių abejonių. Ir į moterį, atkreipusią dėmesį Paryžiaus gatvėje, jis žiūri tiesiai ir atvirai. Amerikietės moterys, kurį laiką gyvenusios Paryžiuje, grįžusios išgyvena juslinio nepakankamumo periodą. Kelios man prisipažino, kad įprato nuolat būti žiūrimos, todėl amerikiečių įprotis nežiūrėti verčia jas jaustis taip, tarsi jų iš viso nebūtų.

Prancūzai ne tik jusliškai bendrauja tarpusavyje, bet ir yra įpratę prie to, ką mes pavadintume aštriais pojūčiais. Prancūzų automobiliai atitinka jų poreikius. Mažą jų dydį šiaip jau priskirtume žemam pragyvenimo lygiui bei didesnėms žaliavų kainoms, tačiau nors kainos, žinoma, yra veiksnys, vis dėlto būtų naivu manyti, jog tai pagrindinis veiksnys. Automobilis ne mažiau atspindi kultūrą nei kalba, todėl užima atitinkamą nišą kultūriniame biotope. Mašinų pokyčiai atspindi kitus pokyčius ir juose atsispindi. Jei prancūzams tektų vairuoti amerikietiškas mašinas, jie būtų priversti atsiskirti daugelio savo erdviųjų įpročių, kuriuos šiaip jau brangina. Eismas palei Eliziejaus laukus bei Triumfo arką panašus į eismą tarp Niudžersio kelio užkardos ir Indianapolio greitkelio saulėtą sekmadienio popietę. Su amerikietišku dydžių mašinomis tai būtų masinė savižudybė. Netgi vienas kitas „kompaktiškas“ amerikietiškas automobilis Paryžiaus eismo sraute atrodo tarsi ryklys tarp mailiaus. Jungtinėse Valstijose tas pats automobilis atrodo normalus, nes atitinka mastus. Tik svetimoje aplinkoje, kur išsišoka, Detroito plieno žirgas pasirodo toks, koks iš tikrųjų yra. Amerikietiškos pabaisos viduriuose ego gana vietos, privatumo sferos mašinoje net nesusikerta, taigi keleiviai čia gali net nesusitikti. Nenoriu pasakyti, kad visi amerikiečiai vienodi, sukirpti pagal Detroito kurpalį. Bet kadangi Detroito nepriversi gaminti to, kas patiktų kitiems, tai daugelis amerikiečių renkasi mažesnes, manevringesnes europietiškas mašinas, geriau atitinkančias jų asmenybę bei poreikius. Šiaip ar taip, gana bent kiek atidžiau įsižiūrėti į prancūziškus automobilius, kad pastebėtum, jog čia kur kas labiau pabrėžiamas individualumas nei Jungtinėse Valstijose. Tik palyginkite Peugeot, Citroeną, Renault bei Dauphine'ą ir mažytę 2 C.V. batų dėžutę! Amerikoje metų metus turėtų mainytis stiliai, kol atsirastų tokia įvairovė.

Prancūzų santykis su atviromis erdvėmis

Kadangi apskritai erdviniai poreikiai turi išlaikyti pušausvyrą, prancūzai miestiečiai išmoko maksimaliai panaudoti parkus bei gatvę. Miestas jiems teikia pasitenkinimą, taip pat ir žmonės mieste. Gana švarus oras,

šaligatviai iki septyniasdešimties pėdų pločio, automobiliai, nepaverčiantys žmogaus bulvare nykštuku, – visa tai leidžia laikyti gatvės kavines bei išsaugoti atviras erdves, kuriose žmonės gali rinktis ir pasidžiaugti vieni kitais. O kadangi prancūzas mėgaujasi miestu ir visa širdimi gyvena jame – jo vaizdų, garsų bei kvapų įvairovėje, jo šaligatvių, aveniu bei parkų erdvėse, – tai ir izoliuojančios automobilio ertmės jam reikia kur kas mažiau nei Jungtinėse Valstijose, kur žmonės tarp dangoraižių bei Detroito išperų atrodo kaip tikri nykštukai, iš visų pusių apgulti šiukšlių bei nešvarumų ir apnuodyti smogo bei anglies dvideginio.

Žvaigždė ir tinklas

Europoje esama dviejų pagrindinių erdvėtvarkos sistemų. Viena iš jų, segmentinė „žvaigždė“, būdinga Prancūzijai bei Ispanijai, yra socialiai įcentriška. Antroji, „tinklas“, atsiradusi Mažonoje Azijoje, perimta romėnų ir Cezario laikais atnešta į Angliją, – socialiai išcentriška. Prancūziškoji-ispániškoji sistema visus taškus ir visas funkcijas jungia. Prancūzų metro sistemoje skirtingos linijos kaskart susieina tam tikrose žymiose vietose, kaip kad Taikos aikštė, Opera bei Madlenas. Tinklo sistema atskiria dalykus juos išrikiuodama. Abi sistemos turi privalumų, tačiau žmogui, įpratusiam prie vienos, kita gali pasirodyti kebli.

Pavyzdžiui, klaida pasirenkant kryptį centriniame taške susikertančių spindulių sistemoje tampa tuo didesnė, kuo toliau nukeliamama. Taigi bet koks apsirikimas čia yra tas pat, kas leistis klaidinga kryptimi. Tinklo sistemoje klaidos priklauso nuo apsirikimo laipsnio – 90° ar 180° – ir paprastai būna pakankamai akivaizdžios, kad jas pastebėtų net tas, kas yra ne kokios orientacijos. Jei keliaujate teisinga kryptimi, kad ir per vieną ar du kvartalus nuo savo tikslo, klaidą galima bet kada lengvai ištaisyti. Tačiau centrinio taško sistema turi kai kurių tik jai būdingų privalumų. Įpratus joje gaudytis, čia, pavyzdžiui, kur kas lengviau nustatyti vietą erdvėje paprasčiausiai nurodant tašką ant konkretaus spindulio. Taip galima susitarti su kuo nors susitikti netgi nepažįstamoje teritorijoje, tarkim, dvidešimtosios magistralės penkiasdešimtame kilometre į pietus nuo Paryžiaus – tai visa reikalinga informacija. Priešingai, tinklo koordinatinių sistemoje, norint nustatyti padėtį erdvėje, būtina nurodyti bent dvi linijas ir tašką (šiaip jau kur kas daugiau linijų ir taškų, priklausomai nuo to, kiek tenka daryti posūkių). Be to, žvaigždės sistema leidžia daugelį įvairių užsiėmimų integruoti mažesnėje erdvėje nei tinklo sistema. Antai gyvenamoji, apsipirkimo, verslo, darbo ir poilsio vietos gali susieiti aitininkamuose centriniuose taškuose ir būti iš jų lengvai pasiekiamos.

Neįtikėtina, kiek daug prancūzų gyvenimo sričių remiasi žvaigždės spindulių sistema. Tarsi visa kultūra

būtų paremta modeliu, pagal kurį valdžia, įtaka bei vadovavimas cirkuliuoja pro keletą susisiekiančių centrų. Į Paryžių veda šešiolika pagrindinių greitkelių, į Kaną (netoli Omahos pakrantės) dvylika, į Amjeną dvylika, į Le Maną vienuolika ir dešimt į Reną. Net šie skaičiai pakankamai raiškiai neperteikia, ką iš tikrųjų reiškia tokia organizacija, nes visa Prancūzija – tai aibė voratinklių, susikabinusių vis į stambesnius ir stambesnius centrus. Kiekvienas smulkesnis centras turi savo išėjimą į aukštesnį lygį. Paprastai keliai tarp centrų neina per kitas gyvenvietes, nes kiekvienas miestelis turi savo kelią. Tai visiška priešingybė amerikietiškajai organizacijai, kurioje magistralės, jungiančios pagrindinius centrus, mažus miestelius suveria lyg karolius ant vėrinio.

„Nebylioje kalboje“ esu aprašęs, kaip prancūzų įstaiigos vadovas dažnai atsiduria vidury – su savo patikėtiniais, supančiais jį aplinkui tarsi palydovai ant stygų. Kartą man teko turėti reikalų su tokia „centrine figūra“ – mano vadovaujamos mokslininkų grupės narys prancūzas pageidavo būti paaukštintas pareigose dėl to, kad jo stalias stovėjo vidury! Netgi De Gaulle'is savo tarptautinę politiką grindė centrine Prancūzijos padėtimi. Žinoma, kai kas nesutiks, jog ir labai centralizuota prancūzų švietimo sistema turi bendra su įstaiigų išplanavimu, metro planu, gatvių tinklu ir, galų gale, tautos charakteriu, bet, mano galva, būtent taip ir yra. Ilgametė darbo su įvairiomis kultūromis patirtis mane įtikino, jog pagrindinės gijos paprastai persmelkia visą visuomenės audinį.

Apžvelgti šias tris Europos kultūras, kurioms Jungtinių Valstijų vidurinioji klasė yra itin artima (tiek istoriškai, tiek kultūriškai), paskatino, be kita ko, ir tai, kad per kontrastą su jomis išryškėjo ir kai kurios mūsų pačių pamatinės nuostatos. Apžvalga parodė, kad skirtingos suvokimo nuostatos lemia visiškai skirtingus erdvės poreikius, nesvarbu, kuriame lygmeny juos nagrinėsime. Viskas, nuo kabineto iki ištiso miesto ar didmiesčio, atspindi jo įkūrėjams bei gyventojams būdingą suvokimo modalumą. Todėl sprendžiant tokias problemas kaip miesto atnaujinimas bei amortizacija, būtina iš esmės iširti, kaip jo gyventojai suvokia erdvę ir kaip reaguoja į savo pojūčius. Kitame skyriuje bus kalbama apie tautas, kurių erdviniai pasauliai gerokai skiriasi nuo mūsų šio ir iš kurių mes galėtume daugiau sužinoti apie save.

Versta iš: *Hall E. T. The Hidden Dimension.* – New York: Doubleday & Co., 1966. – P. 123–138: XI.

Proxemics in a Cross-Cultural Context:
Germans, English, and French.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS